

Studie k utváření italského multipartismu (1994-1999): Enigma „středu“ a bipolarita

MAXMILIÁN STRMISKA

Interpretace role „středu“ stranicko-politického uspořádání a v této souvislosti též poněkud širší problematika pojetí stranicko-politické polarity představovaly tradičně největší úskalí typové charakteristiky italského systému politických stran. Bylo tomu tak v éře takzvané První republiky (v letech 1947-1993) a v podstatě totéž platí i pro následující, doposud neuzavřené období volebních reforem a transformace stranicko-politické soustavy, včetně jejího širšího institucionálního a kulturně-politického rámce. Jedná se tedy o velmi důležité, avšak zároveň náročné a složité téma, které může být zkoumáno a pojednáváno v různých perspektivách, při uplatnění různých metodologických východisek a heuristických modelů.¹ Při této příležitosti je upřednostněna spíše užší badatelská perspektiva, umožňující soustředit pozornost na několik klíčových momentů bezprostředně souvisejících s proměnou italského systému politických stran jakožto ztělesnění určitého typu stranicko-politického uspořádání. Tato stat' si přitom neklade za svůj cíl poskytnout podrobný popis a vyčerpávající explanaci procesu rozkladu „starého“ italského stranicko-politického uspořádání a utváření „nového“ multipartismu. Pokusit se o ucelenou odpověď na tuto komplexní badatelskou výzvu, s níž je konfrontována teorie systémů politických stran, by vyžadovalo zpracovat rozsáhlou monografii. Zde půjde spíše o rozvinutí několika výzkumných hypotéz, o zpracování dílčí analytické sondy, soustředující se na několik z teoreticko-metodologického hlediska neobyčejně zajímavých aspektů utváření (bi)polarity a redefinování významu a role stranicko-politického „středu“ v soudobém italském kontextu. Je však třeba zdůraznit, že se v tomto případě nejedná o nějaké náhodně vybrané aspekty, nýbrž že tu jde z hlediska typologie italského multipartismu o problematiku naprosto zásadního významu, jíž nemohou pomínout žádné seriózně míněné pokusy o interpretaci vývoje tohoto pozoruhodného stranicko-politického uspořádání.

1. Perspektiva a východiska výzkumu transformace italského stranického systému

Proces proměny italské stranicko-politické soustavy, dramatickým způsobem zahájený v roce 1993, představuje v západoevropských podmínkách téměř bezprecedentní transformaci systému politických stran, do jisté míry srovnatelnou snad pouze s přerodem stranické soustavy francouzské Čtvrté republiky ve stranicko-politické uspořádání Páté republiky. Značný rozsah, specifická, velmi působivá dynamičnost a traumatické prvky – podobně jako další z hlediska politologických schémat zajímavé momenty – této transformace byly podmíněny svým způsobem mimořádnou a neočekávanou *souhrou působení faktorů různého druhu*, souhrou, jež ve svých důsledcích znamenala vyostření destruktivních momentů a vnesla do procesu přeměny

stranické soustavy aspekt dramatickosti a znepokojující prvky náhodnosti a nepředvídatelnosti. S jistým zjednodušením lze tvrdit, že přinejmenším některé známky procesu transformace „starého“ stranicko-politického uspořádání italské První republiky byly jasně patrné již v průběhu osmdesátých let a zejména na prahu devadesátých let XX. století; nic však ještě jasně neukazovalo, že by se tento systém měl náhle (v nečekaně krátké době – v podstatě během zimních a jarních měsíců roku 1993) a úplně zhroutit. Zároveň se ovšem ozřejmoval fakt, že se postupně vyčerpával potenciál vzorců interakcí italských politických stran a s nimi spjatých vládních, resp. koaličních formulí, přináležejících jak k „dlouhému cyklu“ evoluce italského stranického systému (1947/1948 až 1992), tak k jejímu „krátkému cyklu“ (1983-1992).² Již tato „kritická“ kombinace zaručovala – ne-li v krátkodobé, pak zcela jistě ve střednědobé, perspektivě – dalekosáhlou změnu stranicko-politického uspořádání. Důležitým, nikoli však jediným prostředkem procesu změny stranické soustavy se stala *reforma volebního systému*, reforma vynucená referendy a tlakem veřejnosti.³ Do hry ovšem navíc výrazně zasáhla *akutní morálně-politická krize*, zahrnující jako svůj klíčový moment sérii korupčních skandálů (*tangentopoli*), jež přivodila nejen zkompromitování podstatné části vládnoucích stranicko-politických elit, nýbrž výrazně přispěla k náhlému radikálnímu zpochybnění, ne-li přímo kolapsu, doposud převládajících vzorců interakcí, s nimi spjatých „samozřejmostí“ a „pravidel hry“. Nejenže byla otřesena důvěra většiny italské veřejnosti ve vládnoucí garnituru a tradiční vládní politické strany, nýbrž některé – přinejmenším dočasně vlivné – názorové proudy začaly ve jménu občanských a demokratických principů útočit na politické strany jako instituce a radikálně odmítat fenomén „režimu stran“ a politického stranictví vůbec. Působení výše uvedených činitelů a procesů přivodilo jednak rozklad italského „režimu stran“ (*partitocrazia*), pojímaného zde v širším smyslu jako specifická forma stranicko-parlamentního uspořádání, jednak destabilizaci a rozpad italského systému politických stran (pojímaného při této příležitosti víceméně „klasickým“ způsobem jako souhrn stran v jejich interakci v daném politickém systému).⁴

Omezíme-li se zde, jak bylo již avizováno, na problém transformace italského stranického systému, je vhodné začít upřesněním povahy a rozsahu, resp. dimenzí této přeměny. V tomto případě nepostačuje tvrzení, že se změnil formát a mechanismus (způsob fungování) italské soustavy politických stran. Je zapotřebí dodat, že jsme zde konfrontováni se souhrnem různorodých změn, jež se různou měrou dotkly a nadále dotýkají různých sfér fungování a reprodukce italského multipartismu, včetně jeho mechanických predispozic, volebních „pravidel hry“, ale jež se také vztahují k širěji pojaté politické obci a způsobu jejího propojení se systémem politických stran. Lze konstatovat, že se výrazně změnila struktura stranicko-politické soutěže a kooperace, do značné míry se proměnila identita hlavních stranicko-politických aktérů a v této souvislosti i jimi používané zdroje volebně-politické mobilizace a legitimace. Řečeno jinými slovy, větší či menší změny bylo možné v uplynulých osmi letech vysledovat ve všech oblastech významnější měrou souvisejících s fungováním italského systému politických stran. Výsledkem těchto změn byla transformace italské stranické soustavy; nikoli však jakákoli „transformace“, nýbrž transformace vskutku zahrnující proměnu *typu* stranicko-politického uspořádání.⁵

Ve zde zvolené výzkumné perspektivě je podstatná skutečnost, že se změnila povaha, jádro italského systému politických stran – to, co činí stranicko-politický systém skutečným systémem (systémem politických stran) určitého typu, tedy především převládající vzorce interakcí politických stran. Neméně důležitá je skutečnost, že se změnily rovněž důsledky těchto interakcí pro vládnutelnost (governabilitu) a pro uplatňované vládní modely, resp. koaliční formule.

V této souvislosti lze identifikovat – s jistým nezbytným zjednodušením – dva klíčové momenty transformace italského systému politických stran:

Za prvé, změna povahy soutěže a kooperace politických stran, zahrnující změny v polaritě stranicko-politického uspořádání a uplatňování nové strategie utváření předvolebních aliancí (představujících zároveň základ aliancí povolebních);

Za druhé, uskutečnění alternace vládních stran, etablování očekávání obměny vládních stran (vládní koalice či bloku) jakožto reálné možnosti a svým způsobem přirozené součásti fungování stranického systému a s tím související zásadní změna „výstupu“ fungování systému politických stran ve vztahu či k širšímu politickému systému a ke „vnějšmu“ sociopolitickému prostředí.

Interpretace obou těchto momentů bezprostředně souvisí s interpretací osudu, resp. metamorfózy „středu“ italského stranicko-politického uspořádání. V této souvislosti je samozřejmě nutné upřesnit, co je zde míněno „středem“ italského stranického systému, resp. co vše lze (a co naopak nikoli) považovat za onen „střed“. Tento „střed“ lze – zjednodušeně vyjádřeno – pojímat v zásadě dvojím způsobem; buďto jako *prostor středu*, prostor stranicko-volební soutěže a kooperace, anebo jako *ztělesnění středu*, jako stranicko-politického aktéra či aktéry „umístěné ve středu“ příslušného kontinua a/nebo uspořádání. V obou případech platí, že „střed“ nelze vymezit a posuzovat odděleně od „ne-středu“, ať již jsou jím míněny jiné speciální sektory či jini, v daném kontextu „ne-středově“ umístění, stranicko-politické aktéry či skupiny aktérů. V tomto smyslu lze také říci, že „střed“ – z definice – představuje vždy realitu umístěnou „mezi“ realitami, jež „středem“ nejsou. Tento moment a v širším smyslu vůbec rozlišení „středu“ a „ne-středu“ má přitom poněkud jiný význam z hlediska zkoumání *prostoru středu* a *ztělesnění středu* (či *středových formací* dané stranické soustavy). V rámci při této příležitosti upřednostněné badatelské perspektivy lze konstatovat, že ono rozlišování je významné především pro posouzení vlastností a kapacity středových formací, nikoli středového prostoru jako takového. Je třeba vzít v úvahu, že pokud středová formace (nebo středové formace) skutečně představuje *samostatnou* operační jednotku stranického systému se specifickým umístěním „mezi“ operačními jednotkami ztělesňujícími „ne-střed“, musí se zároveň jednat o nositelku v *daném kontextu* viditelně *odlišné* a svým způsobem *nezastupitelné volebně-politické opce*. Tuto podmínku ale nemusí naplňovat zdaleka všechny formace umístěné relativně ve středu, „mezi“. V této perspektivě je tedy prioritou právě zkoumání dispozic a vlastností politických stran a aliancí představujících v daném uspořádání středové formace. Jak již bylo řečeno v úvodu, tato stať se soustředí na několik významných aspektů utváření (bi)polarity a redefinování významu a role stranicko-politického „středu“ v soudobém italském kontextu a k této problematice přistupuje z určitého úhlu pohledu, v němž se jako mimořádně významná jeví právě otázka kapacity středových formací. V této souvislosti jsou tedy, jak alespoň doufám, srozumitelné motivy, jež mne vedly k formulaci hlavní pracovní hypotézy, o jejíž zdůvodnění a rozvinutí usiluje tato stať. Podle mého názoru je *proces redefinování významu a role stranicko-politického „středu“ v soudobém italském kontextu pochopitelný a vysvětlitelný právě jen v souvislosti se změnou systémových dispozic a kapacity středových formací. Středový prostor a středově umístěné formace z italského stranicko-politického uspořádání nezmizely ani po dramatickém přelomu z let 1993-1994, ve srovnání s předcházející epochou jsou však systémově dispozice a role středově umístěných stran v poslední fázi vývoje tzv. První republiky a jejich protějšků v následujícím, současném období, přičemž zvláštní pozornost je zapotřebí*

věnovat právě těm jejich protějškům, jež zároveň představují v tom či onom smyslu nástupnické formace.

2. Křesťanská demokracie a její nástupnické strany v rané fázi transformace

Vývoj italského stranicko-politického systému byl po celou éru tzv. První republiky (1947 až 1993) bytostně spjat s privilegovaným postavením Křesťanské demokracie (DC), představující středovou formaci a pivotální stranu *par excellence*. Toto privilegované postavení DC získala v letech 1945-1948, kdy se jasně ukázalo, že DC je jedinou masovou stranou schopnou čelit expanzi italské levice. Situace, kdy se hlavní antikomunistickou bariérou stala formace vymezující se jako „strana středu směřující doleva“, představovala paradox, vysvětlitelný slabostí občanských pravicových a pravostředových stran a jejich neschopností adaptovat se na změněné podmínky v poválečném období. Hegemonie Křesťanské demokracie v následujících čtyřech desetiletích byla založena především na efektivní kontrole prostoru pravého středu italské politiky, a to zejména ve smyslu udržování loajality rozsáhlých pravicově centristicky orientovaných sektorů italského voličstva, jež ovšem nevolily, alespoň nikoli primárně, Křesťanskou demokracii kvůli jejímu katolicismem inspirovanému programu, jako spíše kvůli jejímu strategickému umístění v italském stranickém systému a kvůli její pragmatické politice. Vývoj italské Křesťanské demokracie byl charakteristický latentním konfliktem mezi její stranicko-politickou *křesťansko-demokratickou identitou* (a s ní spjatými zdroji politické legitimity) a její *systémovou rolí* (a přínáležejícími zdroji volební a politické mobilizace), konfliktem, který nabýval různých podob a vyústění. Pro stabilizaci endogenních (z hlediska křesťanských demokratů) předpokladů privilegovaného postavení DC bylo velmi důležité, že klíčový konflikt mezi pragmatickým křídlem (A. De Gasperi), realizujícím opatrnou centristickou politiku, a reformním proudem (G. Dossetti), zdůrazňujícím instrumentální roli Křesťanské demokracie při důsledné obrodě společnosti v křesťanském duchu, skončil jasnou politickou (nikoli však ideovou) porážkou reformistů, která ovšem – což bylo velmi důležité – nezpochybnila politické využívání „jednoty katolíků“ Křesťanskou demokracií. Dlouholetá hegemonie italských křesťanských demokratů byla tedy založena jednak na pragmatismu jejich politiky, jednak na absenci věrohodné demokratické alternativy vůči DC jako vůdčí složce každé „prosystemové“ vládní sestavy. Specifické rysy DC jako křesťanské strany nebyly tudíž z tohoto hlediska prvořadé. Některé z těchto rysů jako například „mezitřídní“ orientace (*interclassismo*) a s tím související „lidovost“ (*popolarismo*), spíše usnadňovaly zaujetí strategického středového postavení, zatímco jiné momenty, zejména pokud byly produktem integristických, „fundamentalistických“ tendencí, představovaly z hlediska úspěšné reprodukce ústřední mocenské pozice DC nejen nefunkční, nýbrž přinejmenším potenciálně destabilizující prvky.⁶

Přes jistá zakolísání a zevnitř i zvenjšku přicházející výzvy dokázala italská DC udržet své privilegované postavení po obdivuhodně dlouhou dobu. Jisté volební a v širším smyslu politické oslabení DC bylo sice patrné již v osmdesátých letech, kdy Křesťanská demokracie mimo jiné byla donucena poněkud slevit ze svého protagonismu uvnitř vládních koalic – zvláště ve prospěch Craxiho socialistů – nicméně chyběla zde neklamná znamení, podle nichž by bylo možné usuzovat na nějaké náhlé zhroucení DC. Prvním skutečně důležitým příznakem krize italského stranického systému, jež nakonec pohřbila také Křesťanskou demokracii, byl konec

Studené války a s ním spjatá transformace Italské komunistické strany (PCI) v Demokratickou stranu levice (PDS), v jejímž důsledku ztratila DC svého snadno identifikovatelného tradičního rivala a tudíž bylo obtížné nadále počítat s antikomunistickým faktorem, zajišťujícím v předcházejících desetiletích DC výsadní postavení nenahraditelné vládní strany. Křesťansko-demokratický režim se stal předmětem útoků nových antisystémových sil, především severoitalských lig, které DC připravily o značnou část voličského potenciálu, ale také radikálních hnutí katolické provenience jako například Síť-Hnutí za demokracii (*La Rete*).⁷ Jednota Křesťanské demokracie byla zevnitř ohrožena tlakem přívrženců reformního projektu M. Segniho, původně rovněž člena DC. Rekordně nejhorší výsledek DC v parlamentních volbách roku 1992 (29,7% hlasů) sám o sobě neznamenal katastrofu, nicméně spolu s bobtnajícím úplatkářským skandálem a radikalizujícím se hnutím za institucionální reformy vedl v roce 1993 k rozkladu této strany-režimu. Většina z neznámějších předáků DC byla zkompromitována. Arnalda Forlaniho ve funkci tajemníka nahradil představitel severoitalské křesťansko-demokratické levice Mino Martinazzoli, v zásadních ohledech podporující reformní proces. Martinazzoliho vedení se pak rozhodlo pro transformaci DC, zahrnující změnu názvu strany a novou formulaci křesťansko-demokratické identity, ovšem při zachování „očistěné“ křesťansko-demokratické tradice a základní centristické orientace, usilující o smíření liberální demokracie a sociálního reformismu. Martinazzoliho jádro DC bylo však již na podzim roku 1993 vystaveno tlaku zleva i zprava a muselo vzít na vědomí přesun části křesťanskodemokratického voličstva k pravici. Kromě toho zesílily rozpory mezi levicovým křídlem DC (R. Bindi) a pravicovým proudem (C. Mastella, P.F. Casini). K definitivnímu rozštěpení DC došlo v lednu 1994. Prakticky současně byly ustaveny Italská lidová strana (PPI) a Křesťansko-demokratický střed (CCD). CCD se orientoval na úzkou spolupráci s rodícím se pravicově centristickým blokem vedeným Berlusconiho hnutím Vzhůru Itálie, zatímco Martinazzoliho PPI setrvala na centristických pozicích a sblížila se s přívrženci M. Segniho (Lidovci za reformu, republikáni a skupiny bývalých socialistů a liberálů, sdružené v tzv. Segniho spojení), který krátce předtím opustil levicově centristickou Demokratickou alianci a preferoval spíše zaujetí pozice pravého středu. Obě tyto formace zaujaly nepřátelský postoj vůči Berlusconiho, i když z poněkud odlišných důvodů. PPI považovala svoji pozici za zcela inkompatibilní s ideovou linií Berlusconiho volební koalice zatímco Segni v Berlusconiho spatřoval spíše nevídaného konkurenta.⁸ Výsledky březnových voleb přinesly jak PPI, tak Segniho spojení jasnou porážku, doprovobenou velkým zklamáním.⁹ Centristická orientace se tentokrát nevyplatila. Výsledkem byla rezignace Martinazzoliho, na jehož místo byl zvolen Rocco Buttiglione a potvrzení již dlouhodobějšího poklesu prestiže M. Segniho. Naopak CCD se stal součástí Berlusconiho vládní koalice, ovšem v pozici zřetelně vedlejšího, „menšího“ partnera. Některé malé formace jako Křesťansko-sociální hnutí (MCS), ustavené v roce 1993 levicovými křesťanskými odboráři a jim blízkými skupinkami, se stalo součástí progresistického bloku a tudíž spojencem levice, podobně jako o něco starší *La Rete*. I v tomto případě se ovšem jednalo o jednoznačně minoritní spojení, neurčující ani aktuální linii ani povahu či směr vývoje opozičního bloku.¹⁰

Proces pluralizace politických sil křesťansko-demokratické inspirace v Itálii dospěl ke svému prvnímu vrcholu v roce 1995, kdy došlo k rozkolu v hlavní nástupnické formaci Křesťanské demokracie, v Italské lidové straně, jež s sebou přinesl její rozštěpení na menšinovou pravicově-centristickou buttiglionovskou frakci, jež přijala označení Spojení demokratičtí křesťané (CDU) a ponechala si tradiční znak DC, a na většinovou levicově-centristickou frakci, jež si

zachovala název Italská lidová strana (PPI). Zatímco CDU se připojili k Berlusconiho alianci, v jejímž rámci vytvořili zdánlivě silící osu křesťansko-demokratických stran CDU-CCD s perspektivou integrace těchto dvou formací, PPI se stala důležitou součástí Olivovníku (*L'Ulivo*) a po jeho vítězství v parlamentních volbách roku 1996 se podílela na utvoření vlády R. Prodiho. CDU a PPI přitom nepředstavovaly pouze dva křesťansko-demokratické proudy, jež se díky souhře historických okolností osamostatnily, nýbrž skutečně dvě různé politické strany, strany s jinou mentalitou a odlišnými, navzájem alternativními programy, byť inspirovanými v obou případech křesťanskými hodnotami. Rozštěpení strany PPI provázal i nový pohled na problém politické „jednoty katolíků“, jež začala být – a to i ve zpětném pohledu – pojímána spíše jako prostředek, nikoli cíl, jako cenný statek, který ovšem nemá smysl zachovávat za každou cenu, konkrétně za cenu zablokování vývoje formace, v níž soupeření dvou divergentních proudů ochromuje akceschopnost a ve svých důsledcích paralyzuje daný stranicko-politický útvar. V takové perspektivě akt separace CDU a PPI nebyl líčen jako politováníhodné „zlo“, nýbrž přímo jako „dobro“, „dobro“ pro křesťansko-demokratickou stranu, její nástupnické formace a celou zemi. Příznačně se v této souvislosti hovořilo také o konci „nepřirozeného manželství“ mezi degasperianským centrismem a dossettiovským reformismem.¹¹ Jinak řečeno, nejprve oddělení se Křesťansko-demokratického středu (CCD) od křesťansko-demokratického jádra (Italské lidové strany) a poté rozštěpení PPI na dvě frakce potvrdilo dlouhodobou existenci dvou základních orientací, z nichž jednu by bylo možné charakterizovat jako *konzervativně-centristickou* a druhou jako *progresisticky-centristickou*, orientací, jež byly za specifických podmínek hegemonie Křesťanské demokracie do značné míry – nikdy však ne úplně a bez výhrad – slučitelné, jež se ovšem v jiných, nových podmínkách, ukázaly jako politicky inkompatibilní a jejich pokračující soužití se začalo jevit jako nežádoucí a kontraproduktivní. Po tomto rozkolu se již na italské politické scéně nevyskytovala žádná jednotlivá křesťanská politická formace, jež by si pro sebe mohla nárokovat postavení jediného skutečného dědice „očištěné tradice“ Křesťanské demokracie.

3. Od rozštěpení PPI k fenoménu UDR

V širší perspektivě, zahrnující vývoj italské stranicko-politické soustavy v letech 1994-1995, bylo možné rozštěpení Italské lidové strany pojímat a vysvětlovat jako zcela logický projev tendence zvyrazňující dualismus dvou velkých politických bloků, mezi nimiž prostě nezbyval prostor pro „Velký střed“ (*Grande Centro*), pro významnou, samostatnou, alternativní centristickou „třetí sílu“. Za uznání této skutečnosti bylo možné považovat také fakt, že v *parlamentních volbách roku 1996 již v italském kontextu nevystupovala žádná byt' jen trochu politicky významná centristická formace, jež by usilovala o samostatné ztělesnění „Velkého středu“*.¹² Všechny centristické formace – až na Ligu Severu (LN), představující ovšem případ *sui generis* – volily spojení s PDS a Olivovníkem, či s Berlusconiho uskupením. Vše nasvědčovalo tomu, že definitivnímu vítězství bipolarity a neokázalému, leč definitivnímu pohřbu „Velkého středu“ nestojí již nic v cestě. Paradoxní rys evoluce italského stranického systému ovšem představuje skutečnost, že tato interpretace vypadala sice velmi přesvědčivě, avšak některé momenty vývoje tohoto systému již před rokem 1996 a pak v následujících letech ukázaly, že tomu tak nemusí být jednou provždy a že v italském politickém životě nadále působí nezane-

dbatelné faktory proti jednoduchému modelu stranického dualismu a ve prospěch obnovy a valorizace centristického potenciálu (ve smyslu stranické sebeidentifikace i celkové pozice, „umístění ve středu“) obdobného typu, jakým kdysi disponovala Křesťanská demokracie. Politika jak pravicově-centristických (CCD-CDU), tak levicově-centristických křesťanských formací (PPI), zahrnovala dva důležité rozměry: první z nich představovala snaha o zaujetí co nejvýhodnějšího postavení v rámci berlusconiovské koalice, resp. Olivovníku, a s tím související úsilí vtisknout těmto uskupením v maximální možné míře rysy své vlastní identity. Druhá, prozatím druhořadá dimenze, spočívala ve vytváření podmínek k eventuální reagraci „sil středu“, v níž by role protagonistů připadla právě křesťanským centristickým stranám a jež by právě těmto formacím mohla za příznivých okolností zajistit návrat do absolutního popředí italského politického života.

Tyto tendence se zřetelně projevíly při příležitosti dvou vln *částečné restruktury* italské stranicko-politické scény v letech 1995-1996 a 1997/1998-1999. Obě tyto vlny zasáhly – i když odděleně a odlišným způsobem – jak konzervativně-centristický, tak progresisticko-centristický sektor křesťansko-demokratické proveniencí. Pokud se jedná o první vlnu restruktury, jejím klíčovým momentem bylo zformování dvou nových centristických křesťansko-demokratických stran, Italské obnovy (RI) L. Diniho a Demokratického svazu (UD) A. Maccanica – jež proběhlo na úkor rozkládané pravostředové aliance po pádu Berlusconiho vládního kabinetu. Obě tyto skupiny, z nichž významnějším aktérem byla Italská obnova, posléze přešly k progresisticko-centristickému táboru a podílely se na utvoření levostředové aliance Olivovníku, v jehož rámci významně posílily „umírněný střed“. Role tohoto „umírněného středu“ Olivovníku byla ostatně posílena utvořením progresistického reformistického hnutí (po organizační stránce však jen velmi vágně definovaného) soustředěného kolem křesťansko-demokratického politika Romana Prodiho. Prodi se stal kandidátem Olivovníku na předsedu vlády, jímž se také skutečně po parlamentních volbách v roce 1996 stal. Přejednutí RI a UD k progresistickým centristům nepochybně napomohl volebnímu vítězství Olivovníku. Ke změně polarity italského stranicko-politického uspořádání ovšem tento přechod nepřispěl a samotný fakt této volby, tj. přičlenění se k jedné ze dvou velkých aliancí, svědčil o síle směřování k bipolární soustavě. Poněkud jinak tomu bylo v případě druhé vlny částečné stranicko-politické restruktury. Předehrou k této vlně byla porážka Pólu pro svobody v parlamentních volbách roku 1996, která s sebou přinesla rovněž – alespoň krátkodobě velmi výrazně – oslabení pozice Silvia Berlusconiho a uvolnění prostoru pro různé politické manévry sledující jednak redefinování poměru sil v rámci Pólu pro svobody a eventuálně celkovou změnu charakteru této aliance, jednak sondující možnosti agregace „umírněných“ (*moderati*) z obou velkých bloků, jako předpoklad změny jejich subalterního postavení v privilegované pozici hlavních, rozhodujících aktérů. V této poněkud nepřehledné situaci založili přívrženci bývalého křesťansko-demokratického prezidenta Francesca Cossigy novou politickou stranu, Demokratický svaz pro republiku (UDR). UDR představoval doposud nejvýznamnější a zároveň nejzajímavější pokus o znovuostravení středového pólu italské stranicko-politické scény. Demokratický svaz pro republiku nebyl přitom projektován jako pokračování či „nové vydání“ někdejší DC, přinejmenším nikoli co se její identity a legitimačních zdrojů týče. UDR byl založen jako „nový pól“, usilující o soustředění centristických reformistických sil křesťansko-demokratické, liberální, (post)socialistické a laicko-republikánské orientace a původu, sil alternativních vůči levici avšak „odlišných a vzdálených“ od pravice a konzervativního konformismu. Jinými slovy řečeno, cílem bylo ustavit nový

„Střed“, *Grande Centro. Tento „Velký střed“ či „Střed“ mohl být přítom vnitřním dvojím způsobem, buďto jako „Střed“ mezi levicovým a pravicovým pólem anebo jako potenciální náhrada za berlusconiovské uskupení v jeho stávající formě a v dosavadní roli jednoho z hlavních pólů.* Zdá se, že právě tato ambivalence dodala projektu UDR na průraznosti a umožnila Cossigovi po jistou dobu udržovat v napětí celou italskou politickou scénu.¹³ V první fázi se zdálo, že doba k takovému ambicióznímu pokusu překonání nové italské bipolarity, přinejmenším v její dosavadní podobě, již dozrála. O tom svědčila přitažlivost tohoto projektu pro široký okruh politiků zejména, ale nejenom křesťansko-demokratické provenience. Poslanci z konzervativně-centristického, tak – byť v menší míře – z progresisticko-centristického sektoru začali houfně přebíhat k UDR. V rámci Olivovníku byla těmito dezercemi postižena především Italská obnova. Mnohem hůře ovšem dopadl Pól pro svobody, neboť naprosto zdecimovány byly jeho křesťansko-demokratické poslancecké skupiny a členská základna, což se týkalo jak CDU, tak CCD. K UDR přešla většinová frakce Spojených demokratických křesťanů v čele s R. Buttiglionem; zbývající zanedbatelná menšinová frakce CDU se ustavila jako Demokratičtí křesťané pro svobody (CDL), jakýsi miniaturní satelit Vzhůru Itálie. O něco lépe dopadl Křesťansko-demokratický střed, jehož sice také opustila silná frakce vedená Clemente Mastellou a Salvatore Cardinalem (tato frakce pak ustavila přechodnou formaci Křesťanských demokratů pro republiku, CDR), nicméně zbytky CCD seskupené kolem Pierferdinanda Casiniho si zachovaly identitu jakéhosi minoritního stranicko-politického aktéra, profilujícího se v této souvislosti právě odmítáním „chiméry středu“.¹⁴

Již záhy se ovšem ukázalo, že Cossigův UDR se nestane jádrem nového „Velkého středu“ jakožto samostatného ústředního pólu italského stranicko-politického uspořádání.¹⁵ Tomu bránilo – mimo jiné – dvě důležité okolnosti. Jednak Vzhůru Itálie svoji krizi překonala a pokračovala ve svém úsilí o získání quasi-křesťansko-demokratické identity a přibližně se stranám sdruženým v Evropské lidové straně, což potvrzovalo její vyhraněnější centristickou orientaci, patrnou ostatně již od roku 1995/1996.¹⁶ UDR by se býval musel prosadit jednoznačně a dlouhodobě na úkor Vzhůru Itálie, což se mu nepodařilo. Druhým významným momentem byla nechuť PPI k jakémukoli spojování se s UDR, která odsoudila k neúspěchu pokusy o radikální sblížení se a o efektivní reagraci „umírněných“ (pravo)středových a progresisticko-centristických křesťanských demokratů. Tento neúspěch však neznamenal, že by Demokratický svaz pro republiku obratem ztratil právě nabytý statut relevantního aktéra na italské politické scéně. Rozdrobení podpory vlády Olivovníku, vládní krize a následný pád menšinového Prodiho kabinetu, doprovázený „odumřením“ Olivovníku umožnily UDR hrát v létě a na podzim roku 1998 roli „jazýčku na vahách“. Výsledkem byl vstup Demokratického svazu pro republiku do nové koaliční vlády Massima D'Alemy. Ke stabilizaci pozice UDR v italské stranické soustavě však ani tato demonstrace koaličního potenciálu nestačila, mimo jiné proto, že UDR byl konec konců heterogenní formací přeplněnou nadměrně ambiciózními politickými předáky. Rozštěpení UDR tedy nebylo žádným překvapením. Filocossigovská frakce, jež si ponechala název Demokratický svaz pro republiku, se distancovala od D'Alemovy vlády a utvořila spolu s Italskými demokratickými socialisty (SDI) a Italskou republikánskou stranou alianci nazývanou Trojlístek (*Trifoglio*), usilující o maximální valorizaci své pozice „mezi“ dvěma hlavními bloky. Provládní frakce UDR založila novou stranu, Svaz demokratů pro Evropu (UDEUR), participující nadále v D'Alemově koaličním uskupení. Mezitím došlo k důležitým událostem i v rámci centristických sektorů odumírajícího Olivovníku, neboť přívržencům svrženého premiéra

Prodiho se spolu se dvěma dalšími novými levostředovými reformistickými hnutími (*Centocittà, Italia dei Valori*) podařilo ustavit novou relevantní stranu, Demokraté (*Democratici, resp. Democratici per L'Ulivo*), jež si vynutila novou úpravu vztahů v rámci vládní koalice, resp. bývalého Olivovníku.

V samém závěru devadesátých let, po pokusu o ustavení nového středového pólu, se více méně potvrdila teze o heterogenosti italského „středu“ a spíše rostoucí, než klesající inkompatibilitě komponentů tohoto „středu“.¹⁷ Tento závěr se samozřejmě nevztahoval jen na křesťansko-demokratické formace, byť právě jejich osudy jej výstižně ilustrovaly. Celkový dojem z fragmentace „středu“ navíc umocňovaly některé prvky chaosu, jež se zde projeví zejména v letech 1998-1999. Změněné poměry mezi křesťansko-demokratickými komponenty levostředové aliance se ještě nestačily ustálit, zatímco konzervativně-centristický křesťansko-demokratický sektor spojenců Berlusconiho představoval realitu, již lze patrně nejlépe popsat jako „krajinu po bitvě“. Pro mnohé křesťanské demokraty jistě opojný neocentristický sen Francesca Cossigy se tak velmi rychle proměnil v jejich noční můru.

4. Socialisté, liberálové, republikáni a jejich nástupnické formace

Ještě než přejdeme k celkovému hodnocení postavení a role různých nástupnických formací někdejších středových stran z éry První republiky, je zapotřebí se alespoň krátce zmínit o osudu nástupnických „středově umístěných“ stran socialistické, republikánské a liberální provenience.¹⁸

Italská socialistická strana (PSI) za vedení Bettina Craxiho představovala v osmdesátých letech XX. století formaci se silným koaličním potenciálem, stranu na vzestupu, ohrožující doposud výsadní postavení Křesťanské demokracie. Tak tomu bylo v podstatě až do počátku otevřené krize italského stranicko-politického uspořádání v zimě 1992/1993. Jestliže tato krize znamenala konec privilegovaného postavení DC a její redukci nejprve na stranicko-politického aktéra středního významu a poté na souhrn minoritních formací, pro PSI byl dopad této krize bezprostředně a mimořádně drtivý, přímo fatální. Je obtížné jednoznačně říci, nakolik se v případě kolapsu italských socialistů jednalo o překvapivou a v podstatě náhodnou souhru působení různých faktorů. Pohlížíme-li na celou tuto záležitost z širšího hlediska, zahrnujícího vývoj italského systému politických stran v osmdesátých a na počátku devadesátých let XX. století, pak lze konstatovat, že jak vzestup, tak pád craxiánských socialistů náhodný nebyl, neboť právě evoluce této strany byla velmi výrazně spjata s převažujícími vývojovými trendy celého stranicko-politického uspořádání. Kolaps stranického systému s sebou prostě přinesl kolaps PSI. Heuristicky zajímavější je otázka, jaké šance se socialistům nabízely k záchraně alespoň takové části jejich bývalého politického potenciálu, která by jim zaručovala v novém uspořádání postavení a roli srovnatelnou s pozicemi nástupnických stran Křesťanské demokracie. Na tuto otázku lze odpovědět tak, že tyto šance byly od počátku velmi malé, v každém případě ztlačně horší, než v případě nástupnických formací DC.

Jedním z důvodů tohoto stavu věci byla nesporně skutečnost, že Craxiho éra působivé expanze vlivu italských socialistů měla svůj velmi výrazný rub. Čím déle PSI setrvala v pozici vládní strany, tím více se začala podobat DC a přitahovala k sobě stejné sociální skupiny, zejména v jižních oblastech Itálie.¹⁹ Rychlost a ochota, s jakou se představitelé PSI zapojili do systémů korupce a zneužívání úředních funkcí, byla obdivuhodná a socialisté v těchto aktivitách

záhy předčili křesťanské demokráty. Socialisté se stali nejen účastníky, nýbrž přímo protagonisty různých skandálů, provázejících úpadek italského politického systému. PSI si pěstovala obraz reformní strany modernizace, avšak reformní projekty, jež tvořily tradiční součást socialistické platformy, se staly poněkud bezobsažnými. Socialisté nejprve usilovali o větší podíl na moci (ať již v její legální, pololegální či nelegální podobě) proto, aby mohli prosadit reformy, včetně reformy vyslovené politického rázu. Zvolené prostředky ovšem postupně zastínily původní cíle. Když na počátku devadesátých let reformní iniciativy nabraly jiný směr a obsah a začaly ohrožovat dosavadní mocenské postavení PSI, začali craxiánští socialisté vystupovat často jako nezjarputilejší obhájci „starého režimu“. Během eskalace velkých úplatkářských afér se vedoucí socialističtí politikové, včetně Bettina Craxiho, stali symbolem korupce a proto delegitimace „staré“ politické elity postihlo ve svých důsledcích mimořádně drtivě právě je. Krize PSI se projevila rovněž eskalací vnitřních konfliktů, jež urychlily rozklad této zkompromitované strany. Craxi, pronásledovaný italskou justicí, byl ve funkci tajemníka PSI nahrazen počátkem roku 1993 bývalým odborářským předákem G. Benvenutem, poté co padla kandidatura Claudia Martelliho, také obviněného z korupce. Giorgio Benvenuto však již v květnu rezignoval a jeho místo zaujal další odborářský politik Ottaviano Del Turco. Politický vliv a význam PSI v této době však již velice poklesl.

Idea laické, reformní, socialisticky orientované strany ale neodumřela zároveň s craxiánskou PSI. Různé skupiny, včetně okleštěného jádra PSI, si nárokovaly „očistěný“ odkaz Italské socialistické strany a pokoušely se o její obnovu – např. Socialistická strana (PS), Socialistická obroda (RS), Labouristé (*Laburisti*), Liberálně-socialistická federace (FLS), pak rovněž Italští socialisté (SI) atp. Poté, co odezněla hlavní vlna korupčních skandálů a „antisocialistických“ nálad s nimi spjatých, byla teoreticky možná a představitelná *částečná* obnova politického potenciálu bývalé PSI. Socialistům se v závěru devadesátých let skutečně podařilo v zásadě ukončit „pokrizovou diasporu“, když se většina postsocialistických skupin podílela na reunifikaci v rámci strany Italští demokratičtí socialisté (SDI). Ukázalo se také, že část (potenciálně až pětina)²⁰ bývalého elektorátu PSI zachovává stále určitý stupeň loajality vůči formacím ztělesňujícím socialistickou tradici.²¹ Tento elektorát však nepostačoval k nějaké výraznější samostatné roli v italském stranicko-politickém uspořádání. *Volens nolens*, socialisté byli převažujícími trendy volebního chování nuceni přijmout roli subalterního a v podstatě satelitního spojence PDS či případně úlohu „spojence spojenců“ PDS (např. Italské obnovy), který je ovšem s touto svou rolí permanentně nespokojen. Touto nespokojeností lze vysvětlit různé pokusy o „zviditelnění“ socialistické opce, nejprve v zóně umírněných centristů v Olivovníku (tato zóna se ovšem ukázala být účinně okupována jinými, ambiciózními a kompetitivními subjekty), posléze pak i mimo tuto zónu v prostoru rádobý „čistého“ středu mezi pravostředovým a levostředovým blokem. Příznačná byla v tomto ohledu participace SDI v již zmíněné alianci Trojlístku.

Pokud jde o spojence a koaliční partnery DC a PSI z osmdesátých a devadesátých let, Italskou republikánskou stranu (PRI; tato strana ovšem v posledních letech První republiky působila v opozici), Italskou liberální stranu (PLI) a Italskou demokratickou socialistickou stranu (PSDI), jednalo se o formace, jež vděčily za svůj politický vliv výlučně uplatňování koaličního potenciálu a udržování svých malých systémů patronáže a klientely, reprodukováných ve zvláštních podmínkách italského „režimu stran“ (*partitocrazia*).²² Jimi používané zdroje politické legitimace byly poměrně slabé a s jistou výjimkou Italské republikánské strany se tyto strany ani nesnažily o nějakou inovaci své strategie, kterou bylo možné označit za „strategii

přežívání“. Zejména PSDI v posledních letech své existence nepředstavovala nic více než jakousi mumii, již nějakým omylem – anebo snad proto, že si na ni prostě všichni zvykli – zapomněli z italské stranicko-politické scény včas odklidit. V procesu transformace stranické soustavy v letech 1993-1994 aktivnější roli sehráli pouze republikáni, podporující projekty a iniciativy Maria Segniho a reformního uskupení Demokratické aliance (AD). Porážka Segniho spojení ve volbách roku 1994 byla ovšem i jejich porážkou a vykazala republikánům na italské politické scéně jen marginální místo. Jejich další vývoj byl podobný výše zmíněnému vývoji socialistů. PRI se nejprve stala – zjevně nepříliš uspokojeným – spojencem PDS, poté jádro PRI (bez levicové frakce) hledalo uplatnění v prostoru „mezi“ dvěma hlavními póly-aliancemi (v rámci Trojlístku) s nadějí na roli příštího „jazýčku na vahách“. Pokud jde o Italskou liberální stranu, část z jejich aktivních exponentů skončila – naprosto přirozeně – v řadách Vzhůru Itálie nebo jako její satelit (např. Svaz středu, UDC), část se připojila k Segnimu spojení. Některé skupiny liberální provenience se v závěru devadesátých let podílely na Cossigově experimentu s UDR či případně podporovaly pokus Emmy Boninové o ustavení samostatného liberálně-radikálního pólu (*Lista Emma Bonino*). Diaspora „demokratických socialistů“ (PSDI) byla vcelku bezvýznamná, některé její součásti po epizodě s Demokratickou aliancí (společně s republikány) skončily v rámci Olivovníku, jiné se účastnily reunifikace socialistů či participovaly na vytvoření UDR.²³

Úpadek a pád PSI, PRI, PLI a PSDI jakožto někdejších relevantních aktérů italské stranicko-politické soustavy souvisel nejen s jejich delegitimací jakožto bývalých dlouholetých vládních formací přímo odpovědných za odpudivé rysy italského „režimu stran“, nýbrž představoval rovněž produkt změněné situace, která těmto stranám, resp. jejich nástupnickým formacím, neumožňovala účinně uplatnit jejich legitimační a mobilizační zdroje, přesněji řečeno to, co jim z těchto zdrojů zbylo. Otevřeně řečeno, nástupnická uskupení z PSDI nemohla nabídnout téměř nic. Zdroje PLI byly velmi efektivně zahruty do patrimonie Berlusconiho Vzhůru Itálie – přinejmenším dokud Vzhůru Itálie usilovala o ztělesnění agresivní moderní laické liberální strany.²⁴ To do jisté míry platilo i o zdrojích příslušejících Italské socialistické straně, neboť právě craxiánská PSI v poslední dekádě existence italské První republiky vystupovala jako liberálně-socialistická strana modernizace, často více „liberální“ než v pravém slova smyslu „socialistická“ či „sociálně-demokratická“.²⁵ Z tohoto hlediska vystupuje do popředí poněkud zvláštní spojení mezi socialistickou tradicí a symboly, jichž se ani za Craxiho PSI nemohla a/nebo nechtěla vzdát, s liberalizačními projekty a tendencemi a vůbec liberálně-modernizačtí rýsovanou rétorikou, kterou v roce 1994 tak úspěšně převzal Silvio Berlusconi, ostatně důvěrný přítel a chránělec Bettina Craxiho. Relikty PSI nemohly, byť se třeba sebevíce snažily, toto spojení obnovit. Návrat k tomuto modelu propojení legitimačních a mobilizačních vzorců se po roce 1994 ukazoval jako nemožný. Na jedné straně Vzhůru Itálie představovala v některých ohledech podobnou „liberalizační“ opci, jako kdysi craxiánská socialisté (a vskutku Berlusconiho FI též převzala značnou – patrně největší – část elektorátu bývalé PSI), na druhé straně rychle postupující proces „sociál-demokratizace“ postkomunistické PDS sebral půdu pod nohama levicově orientovaným skupinám z PSI, jež představovaly jádra většiny malých stran ze socialistické diaspory. Pokud jde o republikány, jejich mobilizační potenciál byl příliš malý na to, aby stačil na samostatnou významnější roli v transformaci italského systému politických stran. Pokud měli republikáni v tomto směru vůbec nějakou šanci, byla tato pohřbena volebním neúspěchem centristického bloku PPI-Segniho spojení v roce 1994.²⁶

5. Iluze a realita bipolarity „na italský způsob“

Nepřítomnost či eliminace středového pólu, pólu umístěného „mezi“ jinými póly představuje nezbytnou podmínku utvoření a úspěšné reprodukce „čisté“ bipolarity, funkčního dvoupólového uspořádání. Stranicko-politická bipolarita nemusí být totožná s bipartismem. Bipolarita předpokládá existenci dvou hlavních pólů, přičemž – z definice – naprosto vylučuje existenci dalšího *rovnocenného* pólu. Tak jako se však může dvoustranický mechanismus etablovat i v prostředích v nichž působí více než dvě politické strany, dvoupólové uspořádání v zásadě nevylučuje případnou existenci dalších, vedlejších či přídavných stran či jejich uskupení, pokud ovšem jejich přítomnost závažným způsobem nenarušuje „bipolarizaci“ hlavního proudu stranicko-politických interakcí. Tedy dvoupólovost (ovšem nikoli „čistá“ dvoupólovost) například nevylučuje přítomnost *periferně situovaných*, „menších“, přídavných pólů. Pokud se však v daném uspořádání se dvěma hlavními póly vyskytuje „třetí“ menší pól *umístěný centrálně*, v pozici „mezi“ dvojicí hlavních pólů, pak je velmi sporné, zda je možné v takovém případě o bipolaritě (byť třeba o bipolaritě „nedokonalé“) hovořit, bez ohledu na třeba jasnou hierarchizaci mezi dvojicí hlavních pólů a ztělesněním či ztělesněními vedlejších pólů. V takovém případě je totiž vždy více či méně – přítomnosti oddělené, samostatné „třetí“ opce – narušeno *ústřední interakční pole* mezi dvěma hlavními póly. Je-li toto pole skutečně výrazně narušeno, pak jednoznačně nejde o bipolární uspořádání.

Předcházející teoreticky zaměřená poznámka umožňuje specifikaci perspektivy pro adekvátní posouzení problému stranicko-politické bipolarity v soudobém italském kontextu. Základní otázka zní: je možné v tomto kontextu hovořit o bipolaritě? Příslušná odpověď, která také nejčastěji zaznívá, je „ano, ale...“. „Ano“, protože se v Itálii prosadil *dualismus dvou hlavních pólů-aliancí mezi nimiž se nenachází žádný „třetí“ menší samostatný centrálně umístěný pól, který by rozhodujícím způsobem narušoval tento dualismus a s tímto dualismem spjaté ústřední interakční pole*.²⁷ Středový prostor a ani středové formace již v žádném případě nepředstavuje *centrum securitatis* režimu držené pohromadě hrozbou vůči němu vnějším, anti-režimním či antisystémovým sil.²⁸ „Ale“, protože *etablovaná forma tohoto dualismu (a podoba hlavních pólů) nejsou stále ještě považovány relevantní částí politických elit a elektorátu za dostatečně reprezentativní a funkční*, což vede ke zpochybňování této formy dualismu (případně dualismu vůbec) a k pokusům o jeho redefinování, které s sebou přináší znejistění a destabilizaci.

Výklad v předcházejících oddílech této stati byl nutně poněkud jednostranný, neboť se soustředil na popis a rozbor evoluce nástupnických formací středových stran z období První republiky, jinak řečeno, pohrobků onoho proslulého „Velkého středu“. Tento výklad potvrdil dva důležité a v této studii již zmíněné momenty, a sice to, že z italského stranicko-politického uspořádání nezmizely strany centristické orientace (identifikující se jako „střed“) a zároveň „umístěné ve středu“ (což představuje kategorii až na výjimky reprezentovanou právě zmíněnými nástupnickými stranami); dále pak skutečnost, že tyto strany nepředstavují hlavní a privilegovanou volebně-politickou opci, protože jim k tomu v *daném kontextu* nestačí ani jejich volební potenciál, ani jejich legitimační zdroje. Pokud však vyjdeme z jiného úhlu pohledu, pak je rovněž zřejmé, že *hlavním politickým stranám a vůdčím složkám spolu soupeřících aliancí-pólů se doposud nepodařilo ani důsledně homogenizovat tyto aliance a zvýšit jejich soudržnost, ani efektivně „pročistit“ ústřední interakční pole a politický prostor mezi těmito aliancemi, resp.*

jejich jádry. Ba co více, perspektiva takové homogenizace a „pročistění“ se v letech 1998-1999 jevila vzdálenější, než tomu bylo v letech 1995-1996.

Proces transformace italského systému politických stran byl od počátku doprovázen nepodloženými nadějemi na radikální definitivní a okamžitý rozchod s multipartistickým dědictvím italské První republiky. Takový úplný, dokonalý rozchod nebyl však – *za daných podmínek* – pravděpodobný. Tuto skutečnost však zprvu chápali jen nemnozí politologové, zatímco italská veřejnost – manipulovaná v neobvyklém rozsahu a s neobvyklou mírou nezodpovědnosti a cynismu – byla zahlcována publicisticky přehánějícími zjednodušujícími, pseudoodbornými výklady, mimo jiné zveličujícími „blahodárné“ působení změny volebního systému ve smyslu výrazného uplatnění systému *single-member-plurality* (jednomandátových okrsků s prostou většinou). Před volbami v roce 1994 významné sektory veřejného mínění skutečně očekávaly, že cesta ke „klasickému“ dvoustranickému systému bude relativně rychlá a především přímá.²⁹ Výsledkem však nebyl dvoustranický systém, byť se prosadila tendence k ustavení bipolárního uspořádání, kterou konec konců potvrdily následující, předčasné parlamentní volby v roce 1996. Mezi tím byly na obou hlavních pólech opět pěstovány iluze o tom, že pokud se bipartismus neprosadil drastickou cestou volební eliminace hned, prosadí se během několika málo let cestou vnitřní homogenizace pólů-aliancí do dvou velkých *catch-all* stran. Vývoj ve druhé polovině devadesátých let směl tyto projekty „z pořadu dne“.³⁰ Nejenže póly-aliance nebyly homogenizovány, nýbrž jejich vnitřní fungování se namnoze zkomplikovalo a částečně se prosadila dokonce tendence k další vnitřní fragmentaci těchto bloků a zmnožení tak či onak důležitých a/nebo problematických interakčních polí uvnitř těchto aliancí-pólů.³¹ Komentátoři kdysi hovořící o úsvitu přehledného stranického systému, nejlépe zahrnujícího skutečně jen dvě velké relevantní strany, nyní se zděšením konstatovali, že počet stran zastoupených v parlamentu nejenže neklesá, nýbrž začíná lámat všechny rekordy z dob První republiky. Místo řádově deseti politických stran, obvykle zastoupených v jednotlivých legislativních obdobích v Poslanecké sněmovně za První republiky, byla italská veřejnost konfrontována s realitou nejprve řádově třiceti formací s parlamentním zastoupením v letech 1994-1996 a posléze v období po roce 1996 s počtem v parlamentu zastoupených formací přesahujícím čtyři desítky. Totální desorientaci bránila jen existence dvou hlavních pólů; jinak řádoví občané a voliči nebyli samozřejmě s to náležitě rozlišovat mezi několika desítkami různých stran. Profilující a „zprehledňující“ působení dvoupólovosti bylo ovšem, přinejmenším na parlamentní půdě, omezeno jednak viditelnými rozpory uvnitř jednotlivých pólů-aliancí, jednak rozmachem staronového italského jevu nazývaného *trasformismo* či *neotrasformismo*, spočívajícího v utváření nestabilních a v jistém smyslu nelegitimních „pružných“ (obvykle provládních) parlamentních většin prostřednictvím individuálního či skupinového „přebíhání poslanců“, měnění stranické příslušnosti, v některých případech i dvakrát až třikrát opakovaného v rámci jednoho volebního období.³² Tento jev měl přitom klíčový význam pro vládní (ne)stabilitu, neboť umocňoval negativní stránky spjaté se „složeným“ charakterem obou hlavních pólů-aliancí. Spolehlivými provládními parlamentními většinami totiž nedisponovaly ani bezprostředně povolební (a tudíž „legitimní“) vlády S. Berlusconiho (po volbách v r. 1994) a R. Prodiho (po volbách r. 1996; Prodiho vláda byla ovšem od počátku vládou i formálně menšinovou), tím méně pak vládní kabinet, jejichž ustavení odráželo změny poměru parlamentních sil, jež však nenastaly díky volbám. O nějaké restrukturační stranicko-politické scéně, jež by s sebou přinesla zjevnou stabilitu a zvýšila „vládnutelnost“ se tedy nedalo hovořit.

Za dané situace tedy italská verze bipolarity ztratila na popularitě, třebaže nebyla radikálně zpochybněna jako v podstatě žádoucí způsob stranicko-politického uspořádání. Politické elity, odborní i laická veřejnost sice diskutovaly o reformě politického systému, včetně reformy způsobu voleb, avšak obtíže s dosahováním a udržováním vysoké míry konsensu nutné pro realizaci takových reforem tento proces brzdily a přerušovaly. Příčiny daného stavu politického systému byly pochopitelně reflektovány italskou odbornou politologickou veřejností. Z kaleidoskopu těchto reflexí si zaslouží zvláštní pozornosti komentáře proslulého italského politologa Giovanni Sartoriho. Sartori si uvědomoval existenci nebezpečných úskalí, plynoucích z nedomyšlené aplikace systému s převahou prvků *single-member-plurality* v současném italském kontextu (a v této souvislosti se také distancoval od zjednodušující interpretace výkladu tzv. Duvergerova zákona) s tím, že v Itálii chybí k brzkému dosažení předpokládaných efektů tohoto „zákona“ (tedy etablování dvoustranického systému), potřebné předpoklady.³³ Navrhoval raději uplatnění zvláštní varianty dvoukolového většinového systému, podle jeho názoru disponující daleko silnějším formativním potenciálem.³⁴ Politický vývoj Itálie potvrdil Sartoriho obavy. V období po volbách v roce 1996 pak Sartori ve svých četných kritických rozborech pokračoval ve vysvětlování příčin „nedokonalosti“ stávajícího dvoukolového uspořádání.³⁵ Profilování této bipolarity pojímal jako specifický zápas „makrostran“ s „mikrostranami“ ve stylu *mors tua, vita mea*, jehož podmínky a pravidla (včetně volebního systému) prozatím příliš nahrávaly „mikrostranám“. Systém prostých většin v jednomandátových okrscích podle Sartoriho nutí „makrostrany“ k roztodivným spojenectvím s řadou menších partnerů-mikrostran, které je pak mohou účinně vydírat. Největší z italských „makrostran“, tedy FI a PDS (resp. Levicová demokraté, DS, jako nástupce PDS) v lepším případě disponují podporou 20% elektorátu, což je příliš málo na to, aby tyto strany v *jednokolovém* systému prostých většin riskovaly samostatný postup. Vzhledem k fragmentaci stranicko-politického terénu a nadbytku ambiciózních politiků je pak v zásadě nevyhnutelným důsledkem zformování aliancí, které nejsou dostatečně strukturované a homogenní, nýbrž připomínají jakési shluky, z nichž mohou vzejít jen nestejnorodé a nesoudržné provládní parlamentní většiny.³⁶ Právě povahu utvářených aliancí, resp. koalic Sartori považoval za klíčový moment „nezralosti“ či „nedokonalosti“ italského dvoukolového uspořádání (*bipolarismo*). Skutečné, „pravé“ póly, musí být podle Sartoriho ztělesňovány stejnorodými aliancemi, jinak se o skutečné bipolaritě nedá hovořit.³⁷

Je přitom pozoruhodné, že do značné míry byl odpor malých italských politických stran proti bipolaritě z éry devadesátých let obdobný jejich odmítání dvoukolovosti DC versus PCI (jakožto – z jejich pohledu nebezpečného – „*louskáčku na ořechy*“) v předcházející epoše vývoje italské stranické soustavy, bez ohledu na (zdánlivě radikální) odlišnost kulturně-politického i institucionálního kontextu.³⁸

Sartoriho místy až sarkastický pohled na vývoj italské stranicko-politické scény po roce 1994 nebyl totálně pesimistický, neboť Sartori připouštěl – s pomocí adekvátní, dobře promyšlené reformy volebního systému – možnost obratu k lepšímu, včetně vytvoření soudržných aliancí. Nutno dodat, že z řad italských politologů zaznívaly v tomto směru i skeptičtější hlasy. Bez zajímavosti nebyly především názory, upozorňující na skutečnost, že vytvoření a reprodukce soudržných, stejnorodých – a samozřejmě volebně úspěšných – aliancí-pólů není v italském kontextu vůbec jednoduchým úkolem, a to nikoli primárně kvůli specifickým rysům volebního systému. V této souvislosti se poukazovalo na dlouhotrvající sklon početných sektorů italských voličů *penalizovat politické strany za ztrátu identity*.³⁹ Sklon k penalizaci za ztrátu identity

přitom téměř vylučuje, s výjimkou situací vyznačujících se dramatickou polarizací, utváření volebně úspěšných a přitom stejnorodých předvolebních aliancí, přinejmenším *jako běžnou praxi*. Ještě méně pravděpodobná by pak byla transformace takových aliancí ve velké „všelidové“ a přitom dostatečně funkční a soudržné politické strany.⁴⁰ Známy italský politolog Angelo Panebianco v této souvislosti – a to poměrně přesvědčivě – tvrdil, že časy „demokracie stran“ už prostě pominuly a že není možné se vracet k modelu silných, solidních, ideologicky vyhraněných a sociálně zakořeněných stran. Italská společnost ostatně už ani neposkytuje podklad či materiál nezbytný pro podobné projekty. Podle Panebianca nelze naivně očekávat úspěšné zformování klíčové sociálnědemokratické strany („evropského stříhu“), ani jednotné klíčové pravostranové strany (v křesťansko-demokratickém stylu). Podle jeho názoru přitom nemá velký smysl argumentovat tím, „jak je to jinde“, kde se takové strany uplatnily a uplatňují, a to mimo jiné kvůli dalekosáhlému vlivu traumatického zlomu v kontinuitě italského systému stran, který se prostě nedá ignorovat a který italskou soustavu odlišuje od jiných systémů, jež takový zlom nezažily. Soudržnost volebních kartelů podle Panebianca bude záviset na institucionálním rámci, na němž bude také záležet, zda bude bipolární struktura skutečně dobře fungovat anebo zda bude docházet ke tříštění těchto kartelů v parlamentu a k expanzi fenoménu „měnění stran“, *neotrasformismo*. Panebianco však nedával přímou vinu stávajícímu volebnímu systému; ten nese podle něj vinu spíše nepřímou, protože nežádoucímu vývoji dostatečně nebránil, byť jej nezpůsobil. Angelo Panebianco se domníval, že stranicko-politická fragmentace nebyla vyprodukována většinovým, resp. smíšeným volebním systémem, nýbrž že se jedná o produkt znatelně delšího vývoje. Ještě za působnosti proporcího systému byl italský systém politických stran na cestě ke zrychlenému „zmoučnatění“ (*sfarinamento*), což ukazovaly úspěchy Ligy Severu a bezprecedentní exploze různých lokálních kandidátek. Podle Panebianca bylo možné již tehdy hovořit o soumraku „demokracie stran“ v Itálii. Panebianco tudíž nedoporučoval spoléhat se tolik jako dříve na *vnitřně soudržné* politické strany. Hájil názor, že i bez „demokracie stran“ (tedy s vnitřně nestejnorodými volebními kartely) může demokracie fungovat, ale jen tehdy, pokud jsou dostatečně silné vládní instituce (např. premiér je volen přímo) a pokud je bráněno parlamentní roztržičnosti.⁴¹

* * *

Zkoumání osudu „středu“ a zejména proměny systémových dispozic středových formací v kontextu transformace italské stranicko-politické soustavy nabízí celou řadu mimořádně zajímavých podnětů pro úvahy o vlastnostech a roli „středu“ a středových stran v různých typech systémů politických stran a – v širším smyslu – v různých institucionálních rámcích a v různých kulturně-politických prostředích. K rozvinutí takových z teoreticko-metodologického hlediska pravděpodobně velmi plodných úvah je samozřejmě zapotřebí uplatnit různé badatelské perspektivy, což představuje úkol a výzvu pro další výzkum této problematiky.

Poznámky

1. Lze připomenout, že přístup k typovým proměnám stranicko-politické soustav a diferenciaci příslušných rovin analýzy procesů takové transformace se poněkud liší podle toho, zda tyto proměny byly primárně vyvolány spíše příčinami z hlediska příslušného stranického systému vnitřní – anebo naopak spíše vnější – povahy. Teorie systémů politických stran se samozřejmě soustřeďuje v prvé řadě na studium a výklad transformačních procesů primárně souvisejících se změnami v interakcích článků příslušných stranických soustav. Čím více jsou procesy transformace spjaté se změnou vnějších podmínek fungování a reprodukce daného stranického systému, tím je pochopitelně menší pole pro uplatnění modelů, jež teorie stranických systémů nabízí, a tím vhodnější je aplikace širších schémat, čerpajících inspiraci z teorie politických systémů. Italský případ transformace stranické soustavy je – mimojiné – zajímavý tím, že zřetelně zahrnuje oba tyto momenty, totiž působení příčin endogenních i (vůči systému politických stran) exogenních.
2. Srv. zejména Cotta, M.: *L'ancien Règime et la Révolution ovvero La crisi del governo di partito all'italiana*, Working Papers del Dipartimento di Scienze Storiche, Giuridiche, Politiche e Sociali dell'Università degli Studi di Siena, 1996 (http://www.unisi.it/ricerca/dip/gips/Ita_wp.htm). Neklamnou známkou blízcího se konce „starých časů“ (zminěného „dlouhého cyklu“) v rámci vývoje italského stranického systému byla především transformace Italské komunistické strany (PCI), resp. její většinové části, v Demokratickou stranu levice (PDS). Ve výrazně změněném mezinárodním kontextu (konec Studené války plus zhroucení sovětského mocenského bloku) a měnícím se „vnitřním“, italském kontextu nebylo na počátku devadesátý let XX. století nadále možné předpokládat úspěšnou reprodukci „dohody o vyloučení“ italských (post)komunistů z přímé participace na nejvyšší exekutivní moci. Tato „dohoda o vyloučení“ ovšem představovala jeden z pilířů „starého“ stranicko-politického uspořádání. Eliminace tohoto pilíře tedy tak jako tak implikovala významné změny se systémtvorným impaktem, i kdyby snad ve stejném směru nepůsobily další faktory. Pokud jde o zmíněný „krátký cyklus“, v této souvislosti lze alespoň stručně konstatovat, že vyčerpání potenciálu v osmdesátých letech uplatňovaných koaličních formulí (*pentapartito*), které tento „krátký cyklus“ charakterizovaly, bylo primárně spjato s „přetížním“ struktur patronáže používaných vládními stranami k reprodukci jejich mocenského postavení a s celkovou degenerací italského „režimu stran“ (*partitocrazia*) v systém dělení moci a dostupných zdrojů, který již ovšem není schopný uplatňovat žádoucí inovace a generovat nové či alespoň úspěšně a v neztenčené míře obnovovat staré zdroje politického konsensu a legitimity. Signifikantním momentem byl zejména nárůst „antisocialistických“ (zaměřených proti fenoménu craxiánské Italské socialistické strany, PSI) nálad v italské veřejnosti. Sekundární roli pak v tomto ohledu sehrála problematizace vztahů mezi tradiční pětící vládních stran a přechod Italské republikánské strany do opozice v roce 1991.
3. Srv. např. Pasquino, G.: *Conclusioni. Il nuovo sistema elettorale italiano: antecedenti, meccanismi, conseguenze*, in: Massari, O., Pasquino, G. (red.): *Rappresentare e governare*, il Mulino, Bologna 1994, zvl. s. 227-235.
4. K vymezení „režimu stran“ (nejen v italském kontextu) viz zejména Calise, M.: *The Italian Partocracy: Beyond President and Parliament*, Political Science Quarterly, CIX, n. 3, 1994, elektronická verze. Srv. také Calise, M.: *Dopo la partitocrazia*, Einaudi, Torino 1994; Sartori, G., Nanetti, R., LaPalombara, J.: *Italian Parliamentary Democracy: Discussion*, Political Science Quarterly, CIX, n. 3, 1994, elektronická verze.
5. Srv. například Morlino, L.: *Crisis of Parties and Change of Party System in Italy*, CEACS (Centre for Advanced Study in the Social Science), Estudio/Working Paper 1996/77, March 1996 (<http://HOME.march.es/ijm/ceacs/MORLIN96.HTM>). Pappalardo, A.: *From Polarized Plu-*

- ralism to Moderate Pluralism: Sartori's Model and the Italian Transition*, CEACS, Estudio/Working Paper 1996/82, March 1996 (<http://www.march.es/ijm/ceacs/PA00A296.HTM>).
6. Výklad v této kapitole do značné míry vychází ze dvou starších prací: Strmiska, M.: *Italské politické strany (1945-1994)*, Masarykova Univerzita, Brno 1995; Strmiska, M.: *Křesťanská demokracie a její alternativy. Křesťanský centrismus a populismus v italském kontextu (1945-1996)*, in: Fiala, P. (red.): *Křesťanské alternativy v politice*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1997, 93-117.
 7. Viz Ignazi, P.: *I partiti italiani*, il Mulino, Bologna 1997, s. 31.
 8. Je třeba připomenout, že negativní vymezení se Martinazzoliho PPI vůči Berlusconiho mělo své specifické důvody, které vyplývaly ze snahy po „očistění“ odkazu DC a v této souvislosti z nového zdůraznění „sociálního učení“ katolické církve jako báze identity PPI. Toto „očistění“ odkazu DC ovšem s sebou přineslo i „očistění“ voličské základny PPI.
 9. PPI získala pouhých 33 mandátů v Poslanecké sněmovně (z celkových 630), Segniho společenství 13, CCD (v rámci Berlusconiho uskupení) 29 křesel. Srv. Strmiska, M.: *Italské politické strany*, s. 70.
 10. Srv. Ignazi, P.: *I partiti italiani*, s. 31-32.
 11. Viz Romano, S.: *La questione democristiana. Bipolarismo e nostalgie del Grande Centro*, Corriere della Sera, 27-5-1998.
 12. Srv. Mannheim, R., Sani, G.: *Ricomposizione del centro e spazio elettorale*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 101-102.
 13. K ilustraci způsobu vnímání projektu UDR a širších souvislostí přibližování se FI křesťansko-demokratickému modelu viz např. Vespa, B.: *Il fantasma dello Scudocrociato*, Giornale di Sicilia 27-5-1998; Figus, P.: *„Una grande voglia di centro“*. Mario Floris: *La mia nuova avventura col Cdr*, L'Unione Sarda 28-5-1998; Cusumano (Cdu): *L'anima Dc è viva nella terra di Sturzo*, Giornale di Sicilia 27-5-1998.
 14. Srv. Alberti, F.: *Casini: attento Silvio, la Dc non torna*, Corriere della Sera, 30-5-1998.
 15. Srv. Fre, G.: *L'intervista. Follini: „No alla tentazione del terzo Polo“*, Corriere della Sera, 27-5-1998; Panebianco, A.: *Vittime celebri e centro a pezzi. Marini, Cossiga, Dini e il declino dei partiti*, Corriere della Sera, 21-2-1999.
 16. Srv. Folli, S.: *Siamo già al semestre bianco e il bipolarismo cambia pelle*, Corriere della Sera, 26-5-1998; Vespa, B.: *Il fantasma dello Scudocrociato*, Giornale di Sicilia 27-5-1998. Vyhraněnější centristickou orientaci FI je přitom třeba vidět v širším kontextu posílení významu středového prostoru a středového elektorátu. Italský sociolog a politolog Renato Mannheim konstatoval v roce 1998, že skutečně novým a významným prvkem je právě toto posílení středu. Zdůraznil, že do středu se posouvají rovněž FI a že umírnění centristé (*moderati*) z tendence k posílení středu profitují, ovšem jen pokud jsou začleněni v jednom ze dvou hlavních pólů. Podle Mannheimera dobrou perspektivu ale nemá strana středu *tout court*. Úspěchy „umírněných“ nejsou výrazem touhy po středu jako takovém. Dokonce ani mezi voliči „nejčistšího“ středu-středu (*centro tout court*), kteří nejsou ani levicí ani pravicí, nepřevažuje jednoznačná preference strany středu a jejich přízeň si rozdělují různé strany jako FI (relativně nejvíce), ale také PDS a Liga Severu. Narozdíl od První republiky „*il sentirsi di centro*“ nezahrnuje nutně hlasování pro strany pohybující se ve středu spektra, a tyto formace také nyní získávají jen část svého potenciálního elektorátu. Proto se posun FI do středu jeví jako užitečný, ale stejně tak se jeví být užitečným zachování její – byť umírněné – pravostředové identity, nkolí však příklon k „čistému“ středu. Idea rekonstituovat *Grande Centro* se zdá být z hlediska dlouhodobých tendencí volebního chování nevhodná. Srv. Mannheim, R.: *I flussi elettorali. Quando la Lega non dà indicazioni politiche, i suoi elettori scelgono il centrodestra*, Corriere della Sera, 9-6-1998.

17. Srv. Mannheimer, R., Sani, G.: *Ricomposizione del centro e spazio elettorale*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 111-115.
18. Výklad v této kapitole (pro události období do r. 1994) do značné míry vychází z již zmíněné práce Strmiska, M.: *Italské politické strany (1945-1994)*, Masarykova Univerzita, Brno 1995.
19. Viz Ignazi, cit. d., s. 49, 52.
20. V roce 1992 craxiánská PSI získala 13,6% hlasů.
21. Srv. Franchi, P.: *La forza del bipolarismo*, Corriere della Sera, 26-5-1998.
22. Srv. Donovan, M.: *The fate of the secular Centre. The Liberals, Republicans and Social Democrats*, in: Gundle, S., Parker, S. (red.): *The New Italian Republic. From the Fall of the Berlin Wall to Berlusconi*, Routledge, London 1996, s. 99-109.
23. Srv. Ignazi, cit. d., s. 61-62, 70.
24. Posun k modelu quasi-křesťansko-demokratické strany uvolnil prostor pro experimenty s liberálně-radikálním hnutím mimo orbit Vzhůru Itálie.
25. Srv. Ignazi, cit. d., s. 47-51; Strmiska, M.: *Italské politické strany*, s. 32.
26. Srv. Ignazi, cit. d., s. 79-80.
27. V této souvislosti ponechávám stranou otázku postavení Ligy Severu, která si také nárokovala roli „skutečného“ středu. Pozice Ligy v italském stranickém systému (resp. ve stranických systémech před a po r. 1993) byla ovšem vždy specifická, do jisté míry „vybočující“. O prosystémovou, prorezimní „klasickou“ centristickou stranu se v jejím případě nikdy nejednalo.
28. Podrobnější výklad k problematice pojetí „středu“ v modelech polarizovaného pluralismu (Sartori) a centripetálního pluralismu (Farneti) bohužel přesahuje možnosti této stati a vyžadoval by samostatnou, po teoreticko-metodologické stránce velmi náročnou studii. Domnívám se přitom, že proces transformace italské stranické soustavy (včetně jejího „středu“, ať je již chápán jakkoli), zahrnuje řadu velmi důležitých momentů, které prostřednictvím odkazů na zmíněné modely nelze uspokojivě vysvětlit. Lze sice konstatovat, že změna strukturálních predispozic působila jednoznačně v neprospěch dominance „středu“ a/nebo středových formací, avšak je třeba také připustit, že podstatným způsobem do procesu transformace zasáhla morálně-politickou krize, eventuálně konjunkturální faktory jako volba neadekvátních strategií formacemi usilujícími o ztělesnění stranicko-politického „středu“. Lze snad popřít, že by systém italských politických stran dnes vypadal jinak, kdyby byla Martinazzoliho DC-PPI přijala v klíčové fázi (před volbami roku 1994) – skutečně učiněnou a vážně míněnou – nabídku Berlusconiho ke spojenectví?
29. Viz Pasquino, cit. d., s. 237-240.
30. Srv. „*Il Polo partito unico? Troppo difficile*“, Corriere della Sera, 24-4-1998; Poli, E., Tarchi, M.: *I partiti del Polo: uniti per cosa?*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 79-100; Fornigoni (FI): *No al super Polo di Casini*, Corriere della Sera, 3-9-1998; Veltroni „interpreta“ Prodi: *bipartitismo? No, in Italia si va verso il bipolarismo*, Corriere della Sera, 10-5-1998.
31. Srv. Sartori, G.: *La commedia del super Ulivo. I tentativi di rifare la maggioranza*, Corriere della Sera, 13-7-1999.
32. K historii tohoto fenoménu viz Pallotta, G.: *Dizionario della politica italiana*, Newton Compton Editori, Roma 1985, s. 435; k současnosti viz pak např. Saulino, F.: *Tradimenti al centro. Da Pivetti a Rivera, gli onorevoli con la valigia*, Corriere della Sera, 22-2-1999; Galli Della Loggia, E.: *L'Italia trasformista*, Corriere della Sera, 17-3-1999; Stella, G. A.: *Berlusconi e D'Alema, governi mai nati senza voltagabbana*, Corriere della Sera, 12-1-2000. Srv také přehled *Deputati e senatori che hanno cambiato gruppo parlamentare nel corso della XIII legislatura*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999.

33. Srv. Sartori, G.: *Ingegneria costituzionale comparata*, il Mulino, Bologna 1998, 3. vyd., zejména část *Appendice 1995. L'Italia tra sbagli e abbagli costituzionali*, s. 222-231.
34. Srv. *Il modello Sartori*, Corriere della Sera, 28-10-1998; *Conferencia de Giovanni Sartori en el Instituto Italiano de Cultura*, El Espectador, 26-10-1998 (<http://www.espectador.com/text/sartori/italiano.htm>).
35. Srv. Sartori, G.: *La grande lezione del piccolo voto*, Corriere della Sera, 17-6-1998; Sartori, G.: *Perché il sistema si può sbloccare*, Corriere della Sera, 11-10-1998; Sartori, G.: *Bipolarismo vero, bipolarismo fittizio. Ribaltoni sì, ribaltoni no*, Corriere della Sera, 13-11-1998; Sartori, G.: *Il peggior sistema politico d'Europa. Come votare? Dibattito aperto sulle riforme*, Corriere della Sera, 6-1-1999; Sartori, G.: *Un sistema che vieti le ammucchiate. Il referendum però non basta*, Corriere della Sera, 26-1-1999; Sartori, G.: *Caro Amato, scegli di combattere per il doppio turno alla francese*, Corriere della Sera, 16-2-1999; Sartori, G.: *La commedia del super Ulivo. I tentativi di rifare la maggioranza*, Corriere della Sera, 13-7-1999; Sartori, G.: *Elezione diretta, poteri, programmi. Presidente Ciampi resti se stesso*, Corriere della Sera, 16-5-1999; Sartori, G.: *Leggi elettorali, imbrogli continui*, Corriere della Sera, 11-1-2000.
36. Srv. Sartori, G.: *Elezione diretta, poteri, programmi. Presidente Ciampi resti se stesso*, Corriere della Sera, 16-5-1999; Sartori, G.: *Bipolarismo vero, bipolarismo fittizio. Ribaltoni sì, ribaltoni no*, Corriere della Sera, 13-11-1998.
37. Srv. Sartori, G.: *Bipolarismo vero, bipolarismo fittizio. Ribaltoni sì, ribaltoni no*, Corriere della Sera, 13-11-1998; Sartori, G.: *La commedia del super Ulivo. I tentativi di rifare la maggioranza*, Corriere della Sera, 13-7-1999.
38. Srv. Pallotta, G.: *Dizionario della politica italiana*, s. 46.
39. Srv. Franchi, P.: *La forza del bipolarismo*, Corriere della Sera, 26-5-1998; Folli, S.: *Siamo già al semestre bianco e il bipolarismo cambia pelle*, Corriere della Sera, 26-5-1998. K historii toho fenoménu srv. také Farneti, P.: *Il sistema dei partiti in Italia. 1946-1979*, il Mulino, Bologna 1993.
40. Silvio Berlusconi například dne 11. března 1994 ohlásil že brzy, během tří až šesti měsíců, vznikne jediná velká liberálně-demokratická strana (přičemž neskrýval svou inspiraci Aznarovou Lidovou stranou ve Španělsku). V dalších letech se však ukázalo – jak otevřeně přiznal také Berlusconi – že zde přetrvávají „vyhraněné identity“ (*identità precise*), kterých se jednotliví spojenci a partneři nechtějí ještě vzdát. Srv. „*Il Polo partito unico? Troppo difficile*“, Corriere della Sera, 24-4-1998.
41. Viz Panebianco, A.: *Vittime celebri e centro a pezzi. Marini, Cossiga, Dini e il declino dei partiti*, Corriere della Sera, 21-2-1999.

Literatura

- Allum, P.: „*From Two Into One*“: *The Faces of the Italian Christian Democratic Party*, Party Politics, III, January 1997, n. 1, s. 23-52.
- Asor Rosa, A.: *La sinistra alla prova. Considerazioni sul ventennio 1976-1996*, Einaudi, Torino 1996.
- Bartolini, S., D'Alimonte, R.: *La competizione maggioritaria: le origini elettorali del parlamento diverso*, Rivista italiana di scienza politica, XXIV, dicembre 1994, n. 3, s. 631-686.
- Bartolini, S., D'Alimonte, R. (red): *Maggioritario ma non troppo. Le elezioni politiche del 1994*, il Mulino, Bologna 1995.
- Bartolini, S., D'Alimonte, R.: *Majoritarian Miracles and the Question of Party System Change*, European Journal of Political Research, XXXIV, 1998, s. 151-169.
- Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, in: Klíma, M. (red.): *Možnosti úpravy či reformy volebního systému v ČR, VŠE*, Praha 1999, s. 40-57.

- Biocio, R.: *La Padania promessa*, Il Saggiatore, Milano 1997.
- Blondel, J.: *Institutions et comportements politiques italiens. „Anomalies“ et „miracles“*, Working Papers del Dipartimento di Scienze Storiche, Giuridiche, Politiche e Sociali dell'Università degli Studi di Siena (http://www.unisi.it/ricerca/dip/gips/Ita_wp.htm).
- Braun, M.: *Italiens innere Konflikte – von der Polarisierung ohne Konflikt zum Konflikt ohne Polarisierung?*, Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung, No. 37, 1995 (http://www.fsk.ethz.ch/publ/zuercher/zu_37/zu37_ch9.htm).
- Caciagli, M.: *Italie 1993: vers la Seconde République?*, Revue Française de Science Politique, XLIII, n. 2, Avril 1993, s. 229-256.
- Calise, M. (red.): *Come cambiano i partiti*, il Mulino, Bologna 1992.
- Calise, M.: *Dopo la partitocrazia*, Einaudi, Torino 1994.
- Calise, M.: *Remaking the Italian Party System: How Lijphart Got It Wrong by Saying It Right*, West European Politics, XVI, n. 4, October 1993, s. 545-560.
- Calise, M.: *The Italian Partocracy: Beyond President and Parliament*, Political Science Quarterly, CIX, n. 3, 1994, elektronická verze.
- Colarizi, S.: *Storia dei partiti nell'Italia repubblicana*, Laterza, Bari 1994.
- Cotta, M.: *L'ancien Régime et la Révolution ovvero La crisi del governo di partito all'italiana*, Working Papers del Dipartimento di Scienze Storiche, Giuridiche, Politiche e Sociali dell'Università degli Studi di Siena, 1996 (http://www.unisi.it/ricerca/dip/gips/Ita_wp.htm).
- D'Alimonte, R.: *The Italian Elections of 1996*, European Journal of Political Research, XXXIV, 1998, s. 171-174.
- D'Alimonte, R., Bartolini, S.: *Come perdere una maggioranza. La competizione nei collegi uninominali*, Rivista Italiana di Scienza Politica, XXVI, n. 3, Dicembre 1996, s. 655-701.
- Daniels, Ph.: *Italy: Rupture or Regeneration?*, in: Broughton, D., Donovan, M. (red.): *Changing Party Systems in Western Europe*, F. Pinter, London, New York 1999, s. 71-95.
- Diamanti, I., Mannheim, R. (red.): *Milano a Roma. Guida all'Italia elettorale del 1994*, Donzelli, Roma 1994.
- Di Virgilio, A.: *Dai partiti ai poli. La politica delle alleanze*, Rivista italiana di scienza politica, XXIV, n. 3, 1994, s. 493-547.
- Di Virgilio, A.: *Le alleanze elettorali. Identità partitiche e logiche coalizionali*, Rivista Italiana di Scienza Politica, XXVI, n. 3, Dicembre 1996, s. 519-584.
- Donovan, M.: *Party Strategy and Centre Domination in Italy*, in: Mair, P., Smith, G. (red.): *Understanding Party System Change in Western Europe*, Frank Cass, London 1990, s. 114-128.
- Donovan, M.: *The Fate of the Secular Centre. The Liberals, Republicans and Social Democrats*, in: Gundle, S., Parker, S. (red.): *The New Italian Republic. From the Fall of the Berlin Wall to Berlusconi*, Routledge, London 1996, s. 99-109.
- Fabbrini, S.: *Dal governo Prodi al governo D'Alema: continuità o discontinuità?*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 139-159.
- Farneti, P.: *Il sistema dei partiti in Italia. 1946-1979*, il Mulino, Bologna 1993.
- Follini, M.: *C'era una volta la DC*, il Mulino, Bologna 1994.
- Foot, J. M.: *The „Left Opposition“ and the Crisis. Rifondazione Comunista and La Rete*, in: Gundle, S., Parker, S. (red.): *The New Italian Republic. From the Fall of the Berlin Wall to Berlusconi*, Routledge, London 1996, s. 173-188.
- Galli, G.: *I partiti politici italiani*, Rizzoli, Milano 1991.
- Galli, G.: *La sinistra italiana*, Il Saggiatore, Milano 1996.
- Garber, W.: *Electoral Reforms, Electoral Outcomes, and Party System Change in Italy*, APSA Papers, 1998, (<http://pro.harvard.edu/papers/11/>).
- Hine, D.: *Governing Italy. The Politics of Bargained Pluralism*, Clarendon Press, Oxford 1993.

- Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999.
- Chiaromonte, A.: *Gli effetti distorsivi del nuovo sistema elettorale*, Rivista Italiana di Scienza Politica, XXIV, n. 3, dicembre 1994, s. 687-714.
- Ieraci, G.: *Centre Parties and Anti-System Oppositions in Polarised Systems*, West European Politics, XV, n. 2, April 1992, s. 17-34.
- Ignazi, P.: *Dal Pci al Pds*, il Mulino, Bologna 1992.
- Ignazi, P.: *I partiti italiani*, il Mulino, Bologna 1997.
- Ignazi, P.: *Postfascisti? Dal Movimento sociale italiano ad Alleanza nazionale*, il Mulino, Bologna 1994.
- Keman, H.: *The Search for the Centre: Pivot Parties in West European Party Systems*, West European Politics, XVII, n. 4, October 1994, s. 124-148.
- Kunc, J.: *Stranické systémy v rekonstrukci*, Politologická revue, II, č. 1, červen 1996, s. 4-26.
- Leonardi, R., Wertman, D. A.: *Italian Christian Democracy. The Politics of Dominance*, Macmillan, London 1989.
- Mair, P.: *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Clarendon Press, Oxford 1997.
- Magone, J.: *The Logics of Party System Change in Southern Europe*, in: Pennings, P., Lane, J.-E. (red.): *Comparing Party System Change*, Routledge, London 1998, s. 217-240.
- Mannheimer, R., Sani, G.: *Ricomposizione del centro e spazio elettorale*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 101-116.
- Marletti, C.: *La transition italienne continue*, in: Diamanti, I., Lazar, M. (red.): *Politique à l'italienne*, PUF, Paris 1997, s. 207-219.
- Massari, O.: *Italy's postwar transition in contemporary perspective*, Pridham, G., Lewis, P. G. (red.): *Stabilising fragile democracies. Comparing new party systems in Southern and Eastern Europe*, Routledge, London, New York, 1996, s. 126-144.
- Massari, O., Parker, S.: *Le due sinistre tra rotture e ricomposizioni*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 61-78.
- Mershon, C.: *The Costs of Coalition: Coalition Theories and Italian Governments*, The American Political Science Review, XC, n. 3, September 1996, elektronická verze.
- Morlino, L.: *Crisis of Parties and Change of Party System in Italy*, CEACS (Centre for Advanced Study in the Social Science), Estudio/Working Paper 1996/77, March 1996 (<http://HOME.march.es/ijm/ceacs/MORLIN96.HTM>).
- Pallotta, G.: *Dizionario della politica italiana*, Newton Compton Editori, Roma 1985.
- Pappalardo, A.: *Dal pluralismo polarizzato al pluralismo moderato. Il modello di Sartori e la transizione italiana*, Rivista Italiana di Scienza Politica, XXVI, n. 1, Aprile 1996, s. 103-145.
- Pappalardo, A.: *From Polarized Pluralism to Moderate Pluralism: Sartori's Model and the Italian Transition*, CEACS, Estudio/Working Paper 1996/82, March 1996 (<http://www.march.es/ijm/ceacs/PA00A296.HTM>).
- Pasquino, G.: *Conclusioni. Il nuovo sistema elettorale italiano: antecedenti, meccanismi, conseguenze*, in: Massari, O., Pasquino, G. (red.): *Rappresentare e governare*, il Mulino, Bologna 1994, s. 221-256.
- Pasquino, G.: *Shaping a Better Republic? The Italian Case in a Comparative Perspective*, CEACS (Centre for Advanced Study in the Social Science), Estudio/Working Paper, November 1994, (<http://HOME.march.es/ijm/ceacs/>).
- Pasquino, G.: *Italy. A democratic regime under reform*, in: Colomer, Josep M. (ed.): *Political Institutions in Europe*, London, New York, Routledge, 1996, s. 138-169.
- Poli, E., Tarchi, M.: *I partiti del Polo: uniti per cosa?*, in: Hine, D., Vasallo, S. (red.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni. Edizione 1999*, il Mulino, Bologna 1999, s. 79-100.
- Sartori, G.: *Ingegneria costituzionale comparata*, il Mulino, Bologna 1998, 3. vyd.
- Sartori, G.: *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, I., Cambridge University Press 1976.
- Sartori, G., Nanetti, R., LaPalombara, J.: *Italian Parliamentary Democracy: Discussion*, Political Science Quarterly, CIX, n. 3, 1994, elektronická verze.
- Savelli, G.: *Continuità e trasformazione della sinistra italiana dopo l'89*, Europa Europe, VI, n. 1, 1997 (http://www.europaeurope.it/rivista/197_02.htm).

- Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: A Difficult Democracy. A Survey of Italian Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Strmiska, M.: *Italské politické strany (1945-1994)*, Masarykova Univerzita, Brno 1995.
- Strmiska, M.: *Křesťanská demokracie a její alternativy. Křesťanský centrismus a populismus v italském kontextu (1945-1996)*, in: Fiala, P. (red.): *Křesťanské alternativy v politice*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1997, 93-117.
- Vallauri, C.: *I partiti italiani da De Gasperi a Berlusconi*, Gangemi Editore, Roma 1994.
- Verzichelli, L., Cotta, M.: *Italy: From Constrained Coalitions to Alternating Governments?*, Working Papers del Dipartimento di Scienze Storiche, Giuridiche, Politiche e Sociali dell'Università degli Studi di Siena, (http://www.unisi.it/ricerca/dip/gips/Ita_wp.htm).

Summary:

A Study on the Making of the Italian Multipartism (1994-1999)

Enigma of the Center and Bipolarity

The paper discuss the fate of the *Grande Centro* and the successor center parties in the party system transformation in Italy in the 1990s. It argues that there is no more any genuine Center pole within this arrangement. There are two major poles and/or alliances which has left no space between them for establishing of any viable independent „classic“ centrist and centre-based political and electoral option. However, the center area has been not yet effectively occupied and controlled by the major alliances. Moreover, the two major poles have been represented by composed and heterogeneous alliances with difficult internal equilibria and mechanics. Therefore, the essentially bipolar framework of the Italian party arrangement seems to be still vulnerable in the late 1990s.